

O'SPIRINLIK DAVRIDA KASB TANLASH MUAMMOLARI

Ne'matov Faxriddin Begmat o'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7940145>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-May 2023 yil

Ma'qullandi: 13-May 2023 yil

Nashr qilindi: 16-May 2023 yil

KEY WORDS

Hayotiy reja – bir vaqtning o'zida ijtimoiy va axloqiy hodisadir. Kim bo'lish (kasbiy o'zlikni anglash) va qanday bo'lish (axloqiy o'z-o'zini anglash) muammolari o'smirlik davrida farqlanmaydi. O'smir va o'spirinlarning hayotiy rejalari tarqoq bo'lib, ularning amaliy faoliyatiga mos kelmaydi

ABSTRACT

Ilk o'spirinlarga xos xususiyatlardan biri hayotiy rejalarning shakllanishidir. Bir tomondan hayotiy rejalari shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni umumlashtirishi va mustahkamlashi natijasida vujudga keladi. Boshqa tomondan maqsad va motivlarning qonkretlashishi jarayoni ro'y beradi.

Ilk o'spirinlarga xos xususiyatlardan biri hayotiy rejalarning shakllanishidir. Bir tomondan hayotiy rejalari shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni umumlashtirishi va mustahkamlashi natijasida vujudga keladi. Boshqa tomondan maqsad va motivlarning qonkretlashishi jarayoni ro'y beradi.

Hayotiy reja – bir vaqtning o'zida ijtimoiy va axloqiy hodisadir. Kim bo'lish (kasbiy o'zlikni anglash) va qanday bo'lish (axloqiy o'z-o'zini anglash) muammolari o'smirlik davrida farqlanmaydi. O'smir va o'spirinlarning hayotiy rejalari tarqoq bo'lib, ularning amaliy faoliyatiga mos kelmaydi. Ilk o'spirinlar "Hayotiy rejalaringiz bormi?" degan savolga "ha" deb javob berishgan, lekin ko'pchilik hayotiy reja sifatida o'qish, kelajakda qiziqarli ish bilan shug'ullanish, sodiq do'stlarga ega bo'lish va ko'p sayohat qilish deb ta'kidlashgan.

Hayotiy reja faqat so'nggi natijagina emas, unga erishish usul va yo'llari, unga zarur bo'ladigan ob'ektiv va sub'ektiv imkoniyatlar e'tiborga olingandagina bu so'zning asl ma'nosi vujudga keladi. Faol va xayolotga beriluvchan orzudan farqli ravishda, hayotiy reja – bu faoliyat rejasidir, u birinchi navbatda kasb tanlashga bog'liq. Ilk o'spirin uchun kasb tanlash avvalo axloqiy muammodir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham shaxs mehnat qilish huquqi bilan birga, o'z qobiliyati, layoqati va qiziqishiga ko'ra kasb tanlash huquqiga egaligi ta'kidlangan.

Bugungi kunda kasb tanlash har xil nuqtai nazardan qarash mumkin bo'lgan ko'p o'lchovli va ko'p darajali jarayondir. Birinchidan, jamiyat shakllanayotgan shaxs oldiga qo'ygan vazifalar seriyasi sifatida, ularni shaxs ma'lum vaqt davomida ketma-ket hal qilishi zarur. Ikkinchidan, individ o'z qiziqish va layoqatlarini shakllantiradigan qaror qabul qilish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Uchinchidan, hayotning individual uslubini shakllantirish jarayoni sifatida, kasbiy faoliyat uning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi. Bu uch nuqtai nazar o'zaro bir-birini to'ldiradigan ishning har xil tomonlaridir. Yosh davrlari psixologiyasida kasb tanlash bir necha bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich – bolalar o'yinlari bo'lib, unda bola o'ziga har xil kasbiy rollarni qabul qiladi va shu bilan bog'liq xulq-atvorning alohida elementlarini "o'ynaydi".

Ikkinchi bosqich – o'smirlik xayoli bo'lib, o'smir orzularida, o'zini u yoki bu qiziqarli kasbning namoyondasi sifatida ko'radi.

Uchinchiy bosqich - ilk o'spirinlik davrini qamrab oladi – dastlabki kasb tanlashdir. Har xil faoliyat turlari o'smirning qiziqishlari tomonidan saralanadi va baholanadi ("Men tarixiy romanlarni yoqtiraman, tarixchi bo'laman"), keyin qobiliyatlari nuqtai nazardan kasb tanlashga harakat qilinadi ("Men matematikani yaxshi o'zlashtirayapman, matematik bo'lsammikan?", eng so'nggida qadriyatlar tizimi nuqtai nazardan qarab chiqiladi ("Men kasal odamlarga yordam berishni hohlayman, vrach bo'laman"; "Ko'p pul topishni hohlayman, qaysi kasb bu talabga javob beradi?"). Qiziqishlar, qobiliyatlar va qadriyatlar kasb tanlashning har bir bosqichida namoyon bo'ladi. Fanga qiziqish o'quvchini u bilan ko'proq shug'ullanishga undaydi, bu esa uning qobiliyatlarini rivojlantiradi, qobiliyatlar esa faoliyat muvaffaqiyatini ta'minlaydi va qiziqishlarni mustahkamlaydi.

To'rtinchi bosqich – amaliy qaror qabul qilish, kasb tanlash bosqichi bo'lib, o'z ichiga ikki bosh tarkibiy qismni oladi: avval biror faoliyat bilan shug'ullanish istagi paydo bo'ladi, keyin esa qonkret soha tanlanadi ("O'qituvchi bo'laman", "Matematika o'qituvchisi bo'laman"). Kasb tanlash ko'p bosqichli jarayon. 9-sinf o'quvchilari akademik litseyga yoki qaysi kasb – hunar kollejiga topshirishlarini tanlashlari zarur. Qiziqishlar, qobiliyatlar va qadriyatlar yo'nalganligidan tashqari qaror qabul qilishda o'zining imkoniyatlarini – oilaning moddiy sharoiti, o'quv tayyorligi darajasi, sog'lig'i va boshqalarni hisobga olish ham muhim rol o'ynaydi.

Kasb tanlash ilk o'spirindan ikki xil ma'lumotni talab qiladi: kasb dunyosi va har bir kasbga qo'yiladigan talablardan xabardorlik; o'z qobiliyatlari va qiziqishlarini bilish. U ma'lumot ham bu ma'lumot ham ilk o'spirinlarga etishmaydi. İlk o'spirinlarning hayotiy rejalarini amalga oshirish va kasb tanlashi ijtimoiy sharoitlarga, ayniqsa ota-onaning umumta'lim darajasiga bog'liq. Ota-onaning ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, farzandlarining oliy-o'quv yurtida o'qishni davom ettirishi va bu rejalarini amalga oshirish ehtimoli shunchalik yuqoridir. Hayotiy rejalarini amalga oshirish ehtimoli yigitlarda qizlarga nisbatan yuqoridir.

Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

Birinchi nuqtai nazar faoliyatning muvaffaqiyati va usullari bog'liq bo'lgan individual xususiyatlarning amaliy o'zgarimasligi va barqarorligi haqida g'oyaga asoslangan. Bunda birinchi tomondan, u yoki bu ishga mos insonlarni kasbga yo'llash va tanlashga urg'u beriladi, ikkinchi tomondan u yoki bu insonning individual xususiyatlariga mos kasblarni

Ikkinchi nuqtai nazar qobiliyatlarni maqsadga muvofiq shakllantirish g'oyasidan kelib chiqadi, bunda har bir insonning muhim xislatlarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Yuqorida keltirilgan bu ikki nuqtai nazar ham har xil shakllantirilishi mumkin, lekin ularning umumiy metodologik kamchiligi shundaki, individuallik va mehnat faoliyati o'zaro bog'liq bo'lmagan, bir-biriga qarama-qarshi, biri ikkinchisini albtata bo'ysundiradigan kattaliklar sifatida qaraladi.

Uchinchi nuqtai nazar psixologiyadagi ong va faoliyatning birligi tamoyilidan kelib chiqadi, faoliyatning individual uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu qonsepsiya E.A.Klimov ilgari surgan quyidagi qarashlarga asoslanadi:

1. Faoliyatning muvaffaqiyati uchun muhim bo'lgan amaliy tarbiyalanmaydigan shaxsiy (psixologik) xislatlar mavjud.
2. Kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishning mehnat mahsuldorligi bo'yicha bir xil bo'lgan, har xil usullari mavjud.
3. Alohida qobiliyatlarning kuchsiz ifodalanganligini mashq qilish yoki boshqa qobiliyatlar yoki ish usullari yordamida bartaraf etishning keng imkoniyatlari mavjud. (sekin javob qaytarish qobiliyatini tayyorlanish tadbirlaridagi o'ta diqqatlilik bilan to'ldirish mumkin; bir sharoitdagi faoliyatning susayishini, inson sun'iy ravishda faoliyatni o'zgartirishi mumkin – harakatlar tartibini o'zgartirishi yoki ob'ektlar ranglarini o'zgartiradi deb tasavvur qilishi mumkin).
4. SHaxsning individual o'ziga xosligini hisobga olgan holda qobiliyatlarni shakllantirish zarur, tashqi sharoitlarni hisobga olgan holda ichki sharoitlarni rivojlantirish.

Kasb tanlashda kasbiy maslahat juda muhim hisoblanadi. Bu jiddiy tayyorgarlikni talab qiladigan qiyin ishdur. Hozirgi vaqtda har bir maktab psixologi tomonidan o'tkaziladigan 9-sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan kasbga yo'naltirish ishlari bo'yicha diagnostik va maslahat ishlari bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Kasb tanlashda – kasb tanlash amalga oshiriladigan Yosh, ilk o'spirinning ma'lumotlilik darajasi va uning intilish darajasi muhim omillar hisoblanadi.

Biz yuqorida ko'rib o'tganimizdek, kasb tanlash murakkab va uzoq jarayon. Muammo na faqat umumiy davomiylikda, balki bosqichlarning ketma-ketligida hamdir. Bu erda ikkita xavf mavjud. Ulardan birinchisi ilk o'spirinlarning kasb tanlash jarayonini aniq va barqaror qiziqishlari bo'lmaganligi uchun keyinga qoldirishidir. Bu keyinga qoldirish umumiy etukmaslik, xulq-atvorning infantilligi bilan qo'shiladi. Bu holat kasb tanlash jarayoni kattalik va barqaror "Men" obrazining, o'z-o'zini hurmat qilishning asosiy komponentlaridan biri ekanligini esga olsak tushunarli bo'ladi.

Ota-onalarning urinishlari (ayniqsa ziyoli oilalarda ko'p uchraydi) to'g'ridan-to'g'ri psixologik ta'sir ko'rsatish yordamida bu jarayonni tezlashtirmoqchi bo'ladilar ("Sen qachon kasb tanlaysan? Men sening Yoshingda ..."). Bu esa bolalarda xavotirlanishni kuchaytirib, ba'zan hech qanday kasb tanlamasdan, turli sevimli mashg'ulotlarni tanlashgacha bo'lgan salbiy natijalarga olib keladi. Bunda o'z vaqtida o'qish davomida bolalarning qiziqishlari va dunyoqarashini kengaytirish, har xil faoliyat turlari bilan tanishtirish, amaliy mehnat ko'nikmalarini shallantirish sifatida yordam ko'rsatish mumkin.

Erta kasbiy tanlash ijobiy omil hisoblansa-da, uning ham o'ziga yarasha kamchiliklari bor. O'smirlarning qiziqishlari tasodifiy, vaziyatli omillarga bog'liq. O'smir faqat faoliyatning mazmuniga qarab ish tutadi, uning boshqa jihatlarini payqamaydi.

Ilk o'spirinlarning bo'lajak kasblari haqida xabardorlik darajasi ham muhim hisoblanadi. Yigit va qizlar ular tanlaydigan kasblar doirasini, har bir kasbning aniq xususiyatlarini bilmaganliklari uchun kasbni tasodifan tanlaydilar. Kasb haqida ma'lumotga ega emaslik oliy o'quv yurtiga kirganlar orasida ham uchraydi. "Bo'lg'usi kasbingizning xarakteri, mazmuni va sharoitidan xabardormisiz?" degan savolga talabalarning to'rtidan bir qismigina "ha" javobini berishgan. Inson kasb tanlayotgan vaqtida qanchalik kichik bo'lsa, uning kasb tanlashi shunchalik mustaqil bo'lmaydi, shaxsiy qadriyatlar tizimi asosida emas, ma'lumotlarning etarli bo'lmaganligi tufayli kimningdir tavsiyasiga ko'ra amalga oshiriladi.

Kasb tanlash ma'lum shaxsiy intilish darajasini aks ettiradi. U o'z ob'ektiv imkoniyatlarini hamda qobiliyatlarini baholashdan iborat. Bundan tashqari unga sub'ekt tomonidan anglanmaydigan kasbga qo'yiladigan talablar ham ta'sir qiladi. 15-17 Yoshli yigit va qizlarning intilish darajasi ko'pincha yuqori bo'ladi. Bu normal va foydali holat bo'lib, Yoshlarni yanada izlanishga va qiyinchiliklarni bartaraf etishga undaydi. Dastlabki hayotiy muvaffaqiyatsizlik tufayli, masalan oliy o'quv yurtiga topshirishga urinishdan kelib chiqadigan jarohatdan qanday qutulish mumkin?

Ba'zi konkursdan o'ta olmagan Yoshlar ularning barcha hayotiy rejalari puchga chiqqanligi, to'g'rilab bo'lmaydigan halokat ro'y berdi, deb o'ylaydilar. Lekin sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oliy o'quv yurtida o'qishni jiddiy hoxlovchilar o'zlarining hayotiy rejalari keyinroq ham amalga oshirishi mumkin.

Insonning Yoshi ulg'aygan sayin hayotiy qadriyatlari va hayotiy rejalari o'zgarib boradi. Oliy o'quv yurtiga kirishni hohlaganlar, dastlab o'qishga kirganlari uchun xursand bo'ladi. Kasbni to'liq o'ylab tanlamaganlar uchun keyinchalik qiyinchiliklar vujudga keladi: ularning ayrimlari o'qishni eplay olmaydi, boshqa birlari tanlagan mutaxassislikdan ko'ngli to'lmaydi, yana boshqalari oliy o'quv yurtini to'g'ri tanlaganiga shubhalanadi. L.V.Lisovskiy tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, "Yana kasb tanlashga to'g'ri kelsa, yana shu kasbni tanlarmidingiz?" degan savolga so'ralganlarning uchdan bir qismi rad javobini berishgan. Yuqori kurslarda tanlagan kasbidan qoniqadiganlar kamaymasdan, aksincha ortib boradi.

Buni har xil sabablar bilan tushuntirish mumkin: oliy o'quv yurtidagi o'qitish darajasi bilan, o'quvchilik vaqtida payqamagan bo'lg'usi kasbning salbiy jihatlarini ko'rish bilan va h. Ko'pchilikda qoniqmaslik rivojlanishdagi inqirozli oddiy nuqta bo'lib, amaliyot boshlanganda bularning bari yo'qolib ketadi. Yosh mutaxassis ishga tushganda yangi qiyinchiliklar vujudga keladi. Ularning ba'zilar yuqori ma'suliyat hissiga javob bera olmaydi, ba'zilar esa talablar olingan bilim darajasidan ancha quyida bo'ladi. Shunday qilib, rivojlanishning oliy o'quv yurtidagi varianti nizolardan holi emas.

Insonning hayot yo'li turli tumandir. Ilk o'spirinlikda inson hayot yo'lini o'zi tanlaydigandek tuyuladi, lekin uning kasb tanlashiga tarbiya, muhit va boshqalar ham ta'sir qiladi. Kasb-hunar kolleji yoki litseyni bitirgandan so'ng shaxsiy bo'lmagan tashqi omillarning ta'siri yanada kuchli bo'ladi. V.N. Shubkinning ta'kidlashicha, biz tanlaydigan yo'llardan boshqa bizlarni tanlaydigan yo'llar ham mavjud. Oliy o'quv yurtini tugallagan Yoshlar ta'limni hayotni mazmunli va qiziqarli qilish vositasi sifatida hamma narsadan ustun qo'yishadi. Ishlaydigan Yoshlar esa ta'limning mohiyatini jamiyatga ko'proq foyda keltirishda degan fikrdalar.

O'spirinlar turli kasblarni turlicha baholaydilar. 17 Yoshlilar kasblarni kontrast "oq-qora", mavhum deb baholasalar, 25 Yoshlilar o'zlarining hayot yo'llari bilan baholaydilar.

Muvaffaqiyatli kasbga yo'naltirishning muhim shartlaridan biri o'quvchilarning mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lishi va ularning faolligidir.

Kasbga yo'naltirish – shaxsning ijtimoiy taqdirini belgilashning tarkibiy qismidir. Kasb tanlash - hayot mazmuni haqidagi o'ylari va shaxsiy "Men" tabiati bilan mos kelganda muvaffaqiyatli hisoblanadi.

Toshkent to'qimachilik va engil sanoat instituti talabalarida Z.T.Nishanova rahbarligida o'tkazilgan D.Xodjakulova tadqiqotlarida so'ralganlarning yarmisi yana shu kasbni tanlashlarini ta'kidlab, tasdiq javobini berishgan, uchdan bir qism talabalar esa ikkilanishlarini bayon etishgan. Talabalarda kasbiy yo'nalganlikning shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga faol maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

1. Oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonida har bir talabaning barqaror kasbiy yo'nalganligi shakllanishiga yordam berish uchun ta'limning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan psixologik fenomenlar majmuini hisobga olish zarur.
2. Oliy ta'lim davomida har bir talabaga individual yondashuvni amalga oshirmoq, kasbiy yo'nalganlik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish lozim.
3. Talabalarining anchagina qismi kasbni anglamay tasodifan tanlaganliklarini hisobga olib, oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonida talabalarda dunyoni kasb nuqtai nazaridan ko'rishni shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimini tavsiya etish mumkin.
4. Ko'pchilik talabalar hozirgi zamon masalalari bilan aloqasi borligi, ilmiylik, muammolilik, bilimining chuqurligi, ta'limda ko'rsatmalik va texnika vositalarining qo'llanilishini mutaxassislik fanlarini o'qitishdagi ijobiy jihatlar sifatida ta'kidlangani bois, darslarni jonli, yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda qiziqarli qilib o'tishlarini o'qituvchilarga tavsiya etamiz.
5. Talabalarda kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish uchun kasb professiogrammasi va psixogrammasi bilan tanishtirish hamda kasbiy muhim hislatlarni psixologiya darslarida amaliy mashg'ulotlarda hamda tarbiyaviy soatlarda guruh murabbiylari yordamida rivojlantirishni tavsiya etamiz.

E.N.Sattarov rahbarligida S.N.Jo'raeva tomonidan talaba shaxsiga kasbiy shakllanish ta'sirining psixologik jihatlarini o'rganildi. Tadqiqotda shaxsning kasbiy faoliyatga mutanosibligini belgilovchi psixologik xususiyatlar tva omillar aniqlandi, talabalarining oliy o'quv yurtiga kirishida ta'lim yo'nalishlarini tanlashlariga sabab bo'luvchi psixologik omillarning roli aniqlandi, shaxs xususiyatlarining kasbiy faoliyatga mutanosibligini ta'minlashga xizmat qiluvchi kasbiy motivlar, ustanovkalar va yo'nalganlikning o'рни aniqlangan.

O'smirinlar biror xodisani asoslagan, isbotlagan paytlarida uning muxim xususiyatlariga, birlamchi jixatlariga sinchkovlik bilan qaray boshlaydilar. Darsliklardan o'qigan va o'qituvchidan eshitgan axborotlar, xabarlar va ma'lumotlarga ishonish va ulardan qanoat hosil qilish uchun faol harakat qiladilar. Tafakkurni oqilona yo'llar bilan o'stirish uchun favqulodda holatlarda o'quvchining mazkur xususiyatini yomonlamay, balki uni rag'batlantirish to'g'riroq bo'ladi.

Shunday qilib ta'lim jarayonida turli fanlarni o'qitish tufayli keng qo'lamli bilimlar tizimi uzlashtirilishi orqali yuqori sinf o'quvchilarida tafakkurning faolligi, mutsakilligi, mazmundorligi, maxsuldorligi ortadi.

Endigina o'sib kelayotgan o'spirin o'quvchilar kasbga kanday yondoshadilar? Bu muammo ko'pchilikni qiziqtiradi. Kuzatishlardan va turmush tajribasidan ma'lumki, odatda ilk o'spirinlik yoshidagi ugil-kizlar xayotda mutsakil kadam tashlash to'g'risida aniq asosli fikr bildirishga qiynaladilar. Shu sababli kasb tanlash davrida oqilona va to'g'ri yo'l tutishni bilmay dovdirab qoladilar yoki tavakkaliga ish ko'radilar. Natijada nohush kechinmalar, umidsizliklar, jiddiy –ijtimoiy sustlik holatlari vujudga keladi.

O'quvchilar maktabda fanlarning asoslaridan bilim oladilar, har qaysi o'spirin fizika yoki matematika bilan tanishadilar. Biroq ularning hammasi kelajakda fizik yoki matematik kasbini egallashni xohlayvermaydi. Maktabda yer kurrasini o'rganiladi, biroq barcha o'quvchilar sayyoh bo'lishni istamaydi.

Katta yoshdagi maktab o'quvchilaridan biror o'quv faniga ishtirok natijasida ularga har xil kasblarga qiziqish vujudga keladi.

Yuqori sinf o'quvchilarini qiziqishlari, mayllari, intilishlari, qobiliyatlari, itse'dodlari asosida tanlagan kasblariga to'g'ri yo'naltirish o'spirinlar uchun katta hayotiy masaladir. O'smirlarga o'qituvchilar, ota-onalar jamoatchilik, o'z kasbining ustalari, murabbiylar alohida e'tibor berishlari kerak.

O'rta maktabni bitirgunicha hamma o'quvchilar kasbini qat'iy tanlaydi deyish mumkin emas. Kasb – hunarga har xil munosbatlar hosil bo'lishining asosiy sababi maktabda o'qish davrida kasb tanlash bo'yicha turli xil niyatlar paydo bo'lishidir.

V. A. Krutetskiy o'spirinlarda uchraydigan motivlardan quyidagilarni alohida ifodalaydi:

a) biror o'quv faniga qiziqish; b) vatanga foyda keltirish istagi (o'ziga xos psixologik xususiyatini hisobga olmagan holda); v) shaxsiy qobiliyatini ro'kach qilish; g) oilaviy an'analarga rioya etish (vorislik); d) do'stlari va o'rtoqlariga ergashish; e) ish joyi yoki o'quv yurtining uyiga yaqinligi; f) moddiy ta'minlanishining yaxshi ekani; g) o'quv yurti ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashish osonligi.

Shuningdek boshqa turdagi motivlar masalan, shaxsning biror kasbga, fanga moyilligi, maqsadi, unga intilishi, kasb to'g'risidagi ma'lumoti, o'zining sihat - salomatligi, asab tizimining va temperamentining xususiyati va hokazolar ham bo'lishi mumkin.

O'smirlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baxolay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun quyidagi pedagogik-psixologik omillarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

Kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va lo'nda qilib ifodalash.

O'qituvchining kasblar buyicha tashvikot ishlarini olib borishi.

O'smirinlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish.

Mehnat ta'limi darslarida yuqori sinf o'quvchilarini kasbga tayyorlash va qiziqish uyg'otish.

Psixodiagnotsik va kasb tanlash usullarining amaliyotga tadbiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish.

Joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalarini tashkil etish.

Kasb tanlash targ'iboti yuzasidan o'spirinlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish

va psixologik tayyorlash.

Tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan kasbga yo'naltirishning usul va vositalari ishlab chiqilgan. E. A. Klimov kasbga yo'naltirish uchun kasb turlarini «inson-tabiati», «inson-texnika», «inson-inson», «inson-badiiy obraz» singari komplekslarni tavsiya qiladi.

Kasb tanlashga yo'llash va kasblarni targ'ib qilish usullaridan yana biri – ko'rsatmali vositalar, ya'ni fototsendlardan, kitoblar ko'rgazmasidan, yosh rassom va tabiatshunoslar ijodiy faoliyatining maxsulidan, naqqoshlik va texnika to'garagi ishlaridan foydalanishidir. Bundan tashqari muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish orqali ham ayrim kasblarga qiziqish uyg'otish mumkin.

Mehnat psixologiyasining mutaxassislari kasbga yo'naltirishning boshqacha usullarini: barcha fanlarni o'qitishning politexnik jixatini chuqurlashtirishni; tabiiy matematik fanlardan atrofdagi ishlab chiqarishdan ob'ekt sifatida foydalanishni; ijtimoiy turkumdagi fanlarni o'qitishda o'lkashunoslik materiallarini qo'llab o'quvchilarning kasbga qiziqishini oshirishni; mehnatga ishtiyoq uyg'otishni; darslarda kasblar xaqida axborotlar berib borishni; mehnat sohalari bilan o'quvchilarning mustaqil tanishishi uchun sharoit yaratishni tavsiya etmoqdalar.

Qishloq maktablarida kasb tanlash bo'yicha imkoniyatlar ham mavjud. Chunonchi yozda yuqori sinf o'quvchilarini ishlab chiqarishga bimalol jalb etish mumkin. Bunda jismoniy mehnatga o'spirinlarni qiziqitirish, mehnat natijasidan baxramand etish, ularda mamnuniyat xissini tarkib toptirish, ularda rejali mehnat qilish ko'nikmasini vujudga keltirish, javobgarlik va ma'suliyat xissini tarkib toptirish lozim.

Kasb tanlashda o'spirin yigit qizlarda qator maqsadlar vujudga kelishi mumkin. Dastlabki maqsad – bosh maqsad deb ataladi va umumxalq mehnatiga o'z ulushimni qo'sha olamanmi?, qanday inson bo'lib yetishaman? hayot va faoliyat ideallari nimalar bo'lishi lozim? degan fikrlardan iborat bo'ladi. Bundan tashqari yaqin va yaqqol maqsadlar ham mavjud.

Ilk o'smirlik yoshida inson uchun eng muhim xisssiyot – sevgi vujudga keladi. U o'rtoqlik, do'stlik tuyg'ulari zahirida paydo bo'ladi.

O'smirlik davrida vujudga keladigan xis – tuyg'ularni to'g'ri idora etish, yigit va qizlarga sevgi munosabatlarining naqadar nozikligini bo'lajak oilaning baxti haqidagi tushunchalarni to'g'ri anglatish yaxshi natija beradi.

O'qtuvchilar va ota – onalar o'spirin yigit va qizlarga sevgining ikki turi – shaxvoniy tuyg'u zahirida vujudga keladigan beqaror sevgi va chinakam do'stlik, insoniy munosabatlar asosida paydo bo'ladigan haqiqiy sevgi borligini tushuntirishlari lozim.

O'smirlarni turmush qurishga tayyorlashda maktab bilan oilaning hamkorligi muvaffaqiyat garovi hisoblanadi. O'smirlarga oila qurish haqida tushuncha berishda baxtli, tinch-totuv yashash, bir-biriga ishonch, sadoqat bo'lishi kerakligini uqtirish bilan birga ularni oilaviy turmushda yuz berishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklardan ham ogohlantirish kerak

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar.

Ilk O'smirlik va O'smir yoshida o'ziga xos xususiyatlar nimalarda ko'rinadi?

Ilk O'smirlik yoshida shaxs xususiyatlarining shakllanishi nimalarga bog'liq?

O'smirlarning aql-idrok va tafakkur xususiyatlari qaysilar?

O'smirlarga kasb haqida, turmush haqida ma'lumotlar berishning psixologik muammolari nimalardan iborat?

O'smirlarni hali to'la katta deb hisoblab bo'lmaydi, chunki ularning shaxsiy xususiyatlarida hali bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida, berayotgan baholarida, hayotga va o'z kelajaklari munosabatlarida ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik o'spirinlar; maktabni tugatish vaqtiga kelib ham kasb tanlashga nisbatan mas'uliyatsiz yondoshadilar. Bu davr o'spirinning axloqan o'z-o'zini anglashi shuningdek, axloqning yangi bosqichiga o'tishi bilan xarakterlanadi. Intellecti yaxshi rivojlangan o'spirinlar kattalarni tashvishga solayotgan masala muammolarini tushuna oladilar va ularni muhokama eta oladilar. O'smirlar juda ko'p muammoli savollarga javob yo'llaydilar. Ularning diqqatini ko'proq axloqiy masalalar tortadi. Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun axloqiy masalalarni echish manbai - bu ular uchun o'qituvchilar bulsa, o'smirlar bu savollarga javobni ko'proq tengdoshlari davrasida qidiradilar o'spirin yoshdagilar esa savollarga to'g'ri javobni topishda ko'proq katta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko'pqirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy-ommaviy, badiiy, publitsistik adabiyotlar, san'at asarlari, matbuot, radio, televidenie bo'lib hisoblanadi. Bugungi o'smirinlarga hayotga nisbatan hushyor, aqliy-amaliy qarash, erkinlik va mustaqillik xos. Ular haqqoniy bo'lish tushunchasiga ham real tarzda yondoshmoqdalar Masalan: o'tgan yillardek "haqqoniylik bu hammaga bir xil emas, har kimning imkoniyatiga qarab va hammaning ishiga yoki manfaatlariga qo'shgan hissasiga qarab belgilanadi", deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib, juda kup o'smirlar axloqiy jihatdan shakllangan va ma'lum axloq normalari qat'iylashgan xususiyatlariga ega bo'ladilar.

O'smirlarda axloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa sohalar buyicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'spirinlarni yaxshilik va yomonlik, xaqiqat va noqonuniylik, axloqiylik va axloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Hozirgi davr o'spirinlari har bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabatlarga xos bulmay, balki hayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvchi yoshlardir.

O'smirlar ongli ravishda egallangan axloq normalari asosida o'z xarakatlarini yo'lga solishga intiladilar. Bu esa, avvalo o'smirinning o'zini anglashining o'sishida namoyon bo'ladi. o'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- birinchidan bolada tashqi olamdagi predmet ta'siridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi;
- ikkinchidan, o'zining shaxsiy "Men" ligini aktiv faoliyati asosida anglashi;
- uchinchidan, o'zining psixik xususiyati va xislatlarini anglashi;
- to'rtinchidan, ijtimoiy, axloqiy o'z-o'ziga baxo berishning ma'lum sistemasini anglashi. Mana shu elementlarning barchasi bir-biri bilan funktsional va genetik bog'langandir. Lekin, bularning hammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi. Bolaning "men"ligini anglashi taxmini 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va hokazo, o'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga berish o'spirinlik yoshida, borgan sari ko'proq ahamiyat kasb eta boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziyev E Psixologiya T.1994
2. Krutetskiy V.A. Psixologiya obucheniya I vospitaniya shkolnikov . M. 1976
3. Kazakov V.G. Psixologiya M.1989